

Галіна Тычко

Мінск

Аўтарская канцэпцыя чалавека і свету ў мініяцюрах Сакрата Яновіча і Яна Чыквіна

Жанры малой прозы, да якіх належыць і мініяцюра, заваёўваюць усё большую прастору ў сучаснай літаратуры, патрабуючы перагляду спрадвечнай жанравай іерархіі. Шматлікія літаратурныя эксперыменты з малой прозай выклікаюць істотныя змены ў традыцыйнай сістэме жанравых каардынат, уводзячы ва ўжытак раней неведомыя формы – тыпу запісаў, дзённікавых запісаў, зацемак, фрэсак, абразкоў і інш. Характэрнай рысай, якая ў пэўнай ступені абумоўлівае запатрабаванасць малой прозы ў сучаснай літаратуры, з’яўляецца яе лаканічная скандэнсаванасць.

Мініяцюра паводле аб’ёму сваіх вобразаў або ідэй ахоплівае такую ж шырокую сферу як і вялікі літаратурны твор, не абмяжоўваючыся нейкім адным момантам, выхапленым з жыцця. Невялікія памеры мініяцюры патрабуюць асаблівай увагі да яе фармальнага аздаблення. Мініяцюра часта суадносіцца з лірычным вершам, аднак разам з тым адбываецца размежаванне твораў малой прозы па падтыпах, звязанае найперш з функцыяй фабулы. Бясфабульныя, лірычныя вершы ў прозе даследчыкі называюць «лірычнымі мініяцюрамі», фабульныя – «кароткімі аповядамі». У асобную рубрыку вылучаюцца дзённікавыя запісы, нататкі з пісьменніцкага стала і інш., своеасаблівыя міні-эсэ, ля вытокаў традыцыі якіх стаяць унікальныя жанравыя эксперыменты Максіма Гарэцкага, Вацлава Ластоўскага, Змітрака Бядулі, Івана Мележа, Янкі Брыля, рускіх пісьменнікаў Васілія Розанова, Уладзіміра Салаухіна, Віктара Астаф’ева, Аляксандра Салжэніцына і інш.

У сучаснай беларускай прозе, характэрны для ўсіх жанраў працэс мінімалізацыі, назіраецца ў росквіце міні-прозы ва ўсёй шматстайнасці яе форм і варыянтаў (Творы Юрыя Станкевіча, Сакрата Яновіча, Барыса Пятровіча, Адама Глобуса, Уладзіміра Сцяпана, Леаніда Галубовіча, Міры Лукшы, Алены Анішэўскай і інш). Істотна, што адбываецца і змена самой спецыфікі малой прозы, якая сёння можа быць не толькі лірычнай, але і драматычнай, і эсэістычнай, і філасофскай, і гумарыстычнай.

Гэта асабліва заўважна ў практыцы літаратараў «Белавежы», у творах таго ж Сакрата Яновіча – аўтара многіх праязічных і эсэістычных кніг, адметнага апавядальніка і майстра праязічнай мініяцюры. У невялікіх творах С. Яновіча змяшчаецца ўсё, што павінна быць у «вялікай» кнізе: праўдзівасць і назіральнасць, дабрыня і гумар, паблажлівасць, іронія, сарказм, расчараванне і жыццёвая мудрасць. Малую прозу пісьменнік пісаў на працягу ўсяго жыцця. Пра гэта сведчаць яго кнігі і шматлікія часопісныя публікацыі: у літаратурна-мастацкіх альманахах «Белавежа», у «Тэрмапілах» і інш.

У 1984 годзе ў Лондане была выдадзена кніга «Мініяцюры Сакрата Яновіча» на беларускай і англійскай мовах (у перакладзе і з прадмовай Шырын Акінер) – знакавая ў творчасці праязіка. Несумненна, што змест і кампазіцыйнае афармленне яе крапатліва прадумваліся, тэксты ўважліва адбіраліся і складаліся ў своеасаблівую нізку, што выяўляла пісьменніцкую «звышідэю», – галоўную думку, якую павінна была сказаць Кніга сучаснаму чытачу і нашчадкам. Кніга складаецца з трыццаці часам зусім лаканічных, часам крыху больш аб'ёмных лірычных замалёвак пра самыя разнастайныя праявы чалавечага быцця: каханне, шчаслівае і няспраўджанае, бяссэнсоўную смерць «ля дзевятай хвалі ўбогіх пагоркаў» («Фэст», ці ў далёкім Неапале «Нешчаслівы выпадак»), такое ж бяссэнсоўнае і беспрасветнае жыццё ў глухой вёсцы «на 45-м кіламетры ад Беластока», альбо ў горадзе пры Ліпавай ці Касцельнай («Сустрэча»).

Адкрываецца кніга мініяцюрай «Фэст», немудрагелісты сюжэт якой перапоўнены змрочнай дысгармоніяй гратэскай вобразнасці: *Цень Візантыі ў пошуме клёнаў, бяроз. Гнілыя драпкі зелянеюць мохам у месячнай бяжласці.*

Капліца...

*Тырчыць праваслаўе над злежаным пяском магіл. Асколак Русі ля падножжа дзевятай хвалі ўбогіх пагоркаў...*¹

¹ *Miniatures by Sakrat Janovic // The anglo-byelorussian society, London 1984, s. 5.*

Назваючы тэкст радасным, святочным словам «фэст», пісьменнік насамрэч адлюстроўвае змрочны каларыт смерці, адыходу, знікнення, песна пераплятаючы ўнутраныя і знешнія пласты сюжэта, стварае сэнсавую антытэзу ўжо на ўзроўні назвы. У самім тэксце мініяцюры – «Візантыя – праваслаўе – Русь» – тая трыяда, што ўвасабляе на Беласточчыне беларускаць і ад якой застаецца толькі «цень», «асколак», «злежаны пясок магіл» тут на выспе зеляніны, заціснутай каменным абручом пад дзевятай хваляй убогіх пагоркаў. Канфлікт прыроды і цывілізацыі, характэрны для ўсёй сусветнай літаратуры ХХ стагоддзя. Аднак знікненне традыцыйнай вёскі – як увасаблення і захавальніцы спрадвечных маральных норм і народных традыцый, пра што з такім болей пісала руская вясковая проза (творы Віктара Астаф’ева, Валянціна Распуціна, Валянціна Авецкіна) для беларускай літаратуры спалучылася яшчэ з праблемай разбурэння нацыянальнай тоеснасці. Алесь Адамовіч параўнаў гэты працэс з гібеллю Атлантыды, бо смерць традыцыйнай вёскі для беларускай нацыі мае такія ж глабальныя цывілізацыйныя наступствы.

Гэты аспект для творчасці С. Яновіча быў надзвычай важны, калі не самы істотны. І ён настойліва выяўляў і паўтараў яго як у творах вялікіх паводле аб’ёму, так і ў кароткіх лірычных мініяцюрах. *Каменны абруч*, што сціскае выспу зеляніны з яе *асколкам Русі* – гэта смерць, якую нясе ўрбанізацыя і глабалізацыя ўсяму нацыянальна і культурна адметнаму, унікальнаму і непаўторнаму ў сваёй існасці.

Гартаючы кнігу С. Яновіча старонка за старонкай, разумееш, што галоўная калізія тут не столькі чалавек і яго лёс, колькі Беларусь і яе лёс. Бо Беларусь пры бліжэйшым разглядзе і ёсць спалучанасць лёсаў старых, знямоглых, пакінутых у вёсцы дажываць свой век бацькоў і іх маладых поўных сілы дзетак, якіх яны самі выпраўляюць падалей ад рассохлых парогаў бацькоўскае хаты, *каб ад долі ўцячы* («Сыну»), а гэта значыць, своеасаблівае наканаванасць пагібелі, запраграмаванасць на смерць.

Паэтыка і міфалагічны падтэкст лірычнай прозы С. Яновіча песна з’яднання з нацыянальнай беларускай культурнай прасторай. Міфалагічны план яго твораў ствараецца з дапамогай пейзажу, дэталей хранатопа і інтэртэксту, асаблівага апавядальнага рытму. Лірычны герой альбо наратар у прозе С. Яновіча ледзьве не злоўжывае прыёмам інверсіі, па сутнасці, не характэрным для беларускай прозы другой паловы ХХ стагоддзя, але затое надзвычай распаўсюджаным у даваенны перыяд: лірычныя абразкі Змітрака Бядулі ці апавяданні ранняга Міхася Лынькова.

Літаратура «Белавежы» – так трэба казаць – унікальная ў беларускай, хоць і назіраюцца ў ёй падабенствы да «нашаніўскай» пары, – адзначаў сам С. Яновіч у гутарцы з Я. Чыквіным для часопіса “Крыніца” (1998, № 39). І там жа Я. Чыквін падкрэсліваў, што творчасць С. Яновіча для нашага часу недастаткова «пазрыстая» з увагі на яе вялікую жанравую і стыльвую разнастайнасць, а таксама тэматычную і праблемную шырыню². У гэтай шматграннасці тым не менш пастаянна захоўваюцца своеасаблівыя арыенціры, каардынаты, так бы мовіць, нацыянальнага быцця ў яго прасторава-часавай вызначанасці. Такім арыенцірам выступае міфалагізаваны матыў васілька – кветкі, якая з часоў Максіма Багдановіча і Максіма Гарэцкага была і застаецца сімвалам роднага краю. Цвяток радзімы васілька, які ні за якія скарбы на свеце не хоча выпусціць з рук спакутаваны лірычны герой М. Гарэцкага на сваім самотным смяротным шляху, у Сакрата Яновіча сам ціха памірае ў парудзелым іржэўі («Валюшка»).

У пантэон паганскіх багоў С. Яновіч увеў сваю багіню – багіню Ганьбы. Патронку сялян у Горадзе. Іх жа дзяцей дэфініяваў як самасеяў. Сярод гэтага дэмаграфічнага смецця здараліся парасткі чалавечнасці і я перасаджваў іх пад біблейскую сцяну³, – адзначаў пісьменнік. Усведамленне вечных ісцін для С. Яновіча немагчымае без гарачых філіпик у абарону свайго, роднага, якія будуецца ў форме напоўненай жалем і горыччу лірычнай антытэзы. Рассохлы парог хаты бацькоў пакінуць, каб ад долі ўцячы – можаш. Туманны ўсход і пах ліпаў забыць, каб шумным асфальтам пакрочыць – можаш. Усмешку дзяцінства і радасць жыцця пагасіць, каб далёкія мары наблізіць – можаш. Слова-песню сваю ў пыл дарогі швырнуць, каб хутчэй стаўбы верставыя міналі – таксама можаш...

А калі слязьмі боль пакоціцца, калыханку матчыну ўспомні («Сыну»).

Метафорыка беларускай рэальнасці, увасобленая ў гэтай мініяцюры, была разгорнута і ў маштабнай прозе пісьменніка – кнігах «Доўгая смерць Крынак», палемічнай «Białoruś, Białoruś» і інш.

Цікава, што малая проза С. Яновіча наскрозь лірычная, прасякнутая густой, насычанай вобразнасцю, метафарычнай неадназначнасцю, хоць традыцыйнай паэзіяй ён амаль ніколі не займаўся. А вось мініяцюры Я. Чыквіна, надрукаваныя ў часопісе «Тэрмапілы» за 1999 год

² З Сакратам Яновічам гутарыць Ян Чыквін, “Крыніца” 1998, № 39, с. 3–12.

³ *Miniatures by Sakrat Janovic // The anglo-byelorussian society, s. 6.*

пад псеўданімам Янка Дубіцкі⁴, даюць прыклад адваротнай скіраванасці: паэт на час пераўтвараецца ў празаіка, хоць пры бліжэйшым разглядзе гэтая проза якраз і выяўляе ў сабе адметнасць паэтычнага светабачання. Тэксты Я. Чыквіна – выразна набліжаюцца да своеасаблівага брылёўскага падтыпу малой лірычнай прозы – дзённікавых запісаў, своеасаблівых міні-эсэ, у якіх аўтар разважае аб зменлівасці і непрадказальнасці быцця, сутнасці мастацтва, прыгожасці, вечнасці. Духоўны свет лірычнага героя Я. Чыквіна вызначаецца заглыбленасцю ў трансэндэнтнае, тое нязменнае ў чалавеку, што не залежыць ад яго паходжання, расы, сацыяльных і гістарычна часавых умоў, геаграфічных абставін, тую боскую формулу жыцця *што не ўмяшчаецца ні ў чалавечы дух, // ні ў логас мудрых книг!*⁵ Запісы датуюцца 1976–1977 гадамі, часам, як вынікае з кантэксту, калі аўтар знаходзіўся на вучобе ў Савецкім Саюзе, у славурым Ленінградзе, гістарычнай калысцы класічнай рускай літаратуры, горадзе жыццялюбнага Пушкіна і змрочнага Дастаеўскага. Рускі філасофска-культуралагічны кантэкст надзвычай адчувальны ў гэтай міні-прозе Я. Чыквіна. Лірычны герой як быццам прымержае псіхалагічныя паводзіны разнастайных чалавечых характараў і тыпаў з твораў Ф. Дастаеўскага на новага чалавека, новыя часавыя жыццёвыя абставіны. Супастаўляе сучаснікаў з тымі рэфлексуючымі насельнікамі старога Пецярбурга і разважае над сэнсам жыцця маленькага чалавека. Гарадскія трушчыбы, Марсава поле, запушчаныя Волкаўскія могілкі.... Трапяткое каханне графіні фон Мэк да Чайкоўскага і тут жа сучасная гісторыя кахання немаладога жанатага немца Гельмута да рускай дзяўчыны, з якой пазнаёміўся падчас вучобы ў Ленінградзе.

Сучасны рускі пісьменнік, які стала працуе ў жанры малой прозы, Дз. Дэйч сказаў пра мініацюру так: *Яна пакідае за рамкамі ўсё. Уся рэдзіне – цемра, толькі маленечкая кропка (у ідэале – і таго менш). Кропка, якая здольная стаць светам, разгарнуцца падобна парасоніку або падарвацца падобна фугасу. Але для таго, каб гэта адбылося, патрабуецца спускавы механізм адмысловага роду*⁶.

Такім спускавым механізмам, калі гаварыць пра С. Яновіча, выступае яго надзвычайны хваравіта гіпербалізаваны пафас, з якім ён

⁴ Янка Дубіцкі, *Трохкрылыя птушкі*, “Тэрмапілы” 1999, № 2, с. 76–87.

⁵ Я. Чыквін, *Адно жыццё. Выбранае*, Беласток 2009, с. 221.

⁶ И. Солнцев, *Прокрустово ложе литературного жанра, или Ещё раз о миниатюре* // <http://newlit.ru/~solntsev/3976.html>, // Рэжым доступа 2 красавіка 2013 11.09.

распавядае аб праблемах беларушчыны ў глабальных маштабах, беручы за кропку адліку вельмі часта маленькае, нязначнае, адзінкавае. Таму навакольны свет у прэзаіка – дысгарманічны і змрочны, асуджаны на скон, а герой яго міні-прозы – “хам на паркеце”, варты жалю і шкадавання.

Заглыбляючыся ў тэксты Я. Чыквіна, як быццам бы адкрываеш іншы свет, той, які надзейна схаваны ад знешняга сацыяльна-вультарызатарскага ўздзеяння, які дэманструе тую чалавечнасць, што зрэдку ўсё ж прыводзіць і герояў С. Яновіча *пад біблейскія сцены*. Замілаванасць самім жыццём, яго натуральным рытмам, радасць спасцігання немудрагелістых эмоцый, адчуванне шчасця і болю ў гэтым няпростым, але ўсё ж гарманічным свеце – вось тая дамінната, якой кіруецца лірычны герой Я. Чыквіна.

У большасці сваіх мініяцюр Я. Чыквін выступае не проста як асоба, але найперш як творчы чалавек, заклапочаны спрадвечнымі праблемамі мастацтва. У паэзіі Я. Чыквіна, яго літаратурна-мастацкіх эсэ важнае месца займае тэма прызначэння мастацтва, багдановічаўскі матыў жыта і васількоў, інакш кажучы мастацтва прыкладнога, утылітарнага і мастацтва для мастацтва, мастацтва высокага, мастацтва чыстае красы. Пра гэта на самым пачатку сваіх запісаў ён і разважае ў нечаканым ракурсе, глядзячы на *жалю вартую жанчыну, з хлапчуком, яе дзіцем*, народжаным ад бацькі-п’яніцы. Пісьменнік перакананы, што *чэстнае мастацтва лепшае, чымсьці ўтылітарнае*. І гэтую думку ён неаднойчы паўтарае на ўзроўні літаратуразнаўчых даследаванняў, паэтычных тэкстаў (гл., напрыклад, «Два шляхі развіцця беларускай паэзіі (Максім Багдановіч і Янка Купала)»).

Чалавек, час, Бог, вечнасць – гэты праблемны рад вызначае пастаяннае кола тэм і матываў не толькі ў малой прозе Я. Чыквіна, але і ў яго паэтычным даробку, прасочваецца ў тэкстах літаратуразнаўчай тэматыкі. Нават самі назвы яго паэтычных зборнікаў («Кругавая чара», «Свет першы і апошні», «Жменя пяску») міжволі скіроўваюць думкі да імгненнасці і пераходнасці быцця. Як слушна ў свой час адзначыла Вольга Шынкарэнка, *нацыянальнае ў Я. Чыквіна прама не акрэсліваецца, непасрэдна не называецца*⁷. Аднак нацыянальнае нязменна прысутнічае на ментальным узроўні, вызначаючы спецыфіку светаўспрымання, адметнасць светапогляду. Празаічныя мініяцюры

⁷ В. Шынкарэнка, *З верай у чалавечнасць. Адметнасці вобразна-паэтычнай сістэмы сучаснай беларускай літаратуры*, Гомель 2001, с. 147.

Я. Чыквіна хоць і датуецца 1976–1977 гадамі – упершыню апублікаваная ў 1999. Такая часавая разбежка, безумоўна, не тлумачыцца нейкімі цэнзурнымі абмежаваннямі, а, відаць, выклікана меркаваннямі іншага плану. Назва публікацыі, яе кампазіцыйная структура, сістэма падачы матэрыялу вызначыліся, верагодна, бліжэй да часу публікацыі. Сэнсава-апорныя дамінанты тэксту звязваюцца з вобразам птушкі – спаконвечным сімвалам палёту, духоўнасці, бессмяротнасці. Аднак Я. Чыквін абыходзіць маўчаннем міфічную птушку Фенікс, вешчую птушку Гамаюн, а ўводзіць у назву і тэкст сваю алагічную птушыную істоту – трохкрылую птушку (якая наўрад ці мае аналаг у сімвалічнай гісторыі народаў свету з іх устойлівай тэндэнцыяй да сіметрычнасці ва ўсіх праявах жыцця). Можна, безумоўна, спаслацца на трыадзінную Боскую сутнасць, на ідэю Святой Тройцы, аднак гэта нешта зусім іншае, а ўявіць графічнае ўвасабленне трохкрылай птушкі наўрад ці магчыма. Дык што ж такое чыквінская трохкрылая птушка, чаму яна набывае такое адметнае значэнне ў тэксце, распачынаючы і завяршаючы яго? Думаецца, што адназначнага адказу тут быць не можа. Гэта хутчэй за ўсё аўтарскі сімвал, якому па прыродзе сваёй належыць валодаць таямнічасцю і шматзначнай невытлумачальнасцю, а прысутнасцю сваёй скіроўваць думкі чытача да невымоўных у слоўнай абалонцы сэнсаў. Творчасць Я. Чыквіна – гэта спроба суаднясення разнастайных светапоглядных, філасофскіх і рэлігійных сістэм з канкрэтнай часова і геаграфічна заземленай рэчаіснасцю, рэчаіснасцю сваёй малой радзімы – Беласточчыны. І ў гэтым якраз і ёсць тая кропка паяднання, якая спалучае ўсю тэматычна, стылёва і жанрава адметную літаратуру «Белавежы» ў адзінае арганічнае цэлае.

STRESZCZENIE

AUTORSKA KONCEPCJA CZŁOWIEKA I ŚWIATA W MINIATURACH SOKRATA JANOWICZA I JANA CZYKWINA

Artykuł poświęcono analizie modyfikacji gatunkowych we współczesnej małej prozie. Szczególną uwagę zwrócono na gatunek prozy lirycznej, tzw. miniaturę, którą odnajdujemy w twórczości S. Janowicza i J. Czykwina. Dokonano analizy wybranych utworów pisarzy, które odzwierciedlają jej specyficzne cechy gatunkowe.

Słowa kluczowe: literatura białoruska, proza, modyfikacje gatunkowe, miniatura, eksperyment, człowiek, świat, pojęcie.

SUMMARY

THE AUTHOR'S CONCEPT OF THE MAN AND THE WORLD
IN SOKRAT JANOVICH'S AND JAN CHYKVIN'S MINIATURES

The article is devoted to the research on genre modifications and changes in modern small prose. The main attention is paid to the genre of prosaic miniature. Specificity of the reflection of reality in small prose is investigated using the example of S. Janovich's and J. Chykin's creativity. The writers' selected works which reflect distinctive features of modern prosaic miniature are analyzed.

Key words: Belarusian literature, prose, genre modifications, miniature, experiment, man, world, concept.